

VÆRDIFULDE KULTURMILJØER – DET BEBYGGEDE LAND

Karby

Tema: Handel
Tid: Ca. 1845-i dag

Karby har været handelscenter på Sydmons, siden der blev næringsfrihed i 1800-tallet, og der kan lægges megen symbolik i, at den tidligere kommuneskole, som blev lukket i 1990'erne, genopstod som friskole og fik mottoet "Lille og vågen". Karbys huse og indbyggere er gode eksempler, når der skal fortælles historie om forretningslivet på Mors.

Den opmærksomme iagttagere vil hurtigt se spor efter byens tidligere rolle som handelscenter. Facaderne afslører, at her har der været mange butikker og små virksomheder. I 1970'erne og 1980'erne blev det dog selv i Karby synligt, at detailhandelsbranchen ændrede sig. Butikkerne lukkede også her. Men i Karby blev der i 1990'erne arbejdet for at vende denne udvikling, og byen er stadig levende. Her er flere håndværkere, maskinstation, brugs og servicefag.

Blandt de første virksomheder i Karby var to møller, Nørre Mølle og Sønder Mølle. På Torvets vestside byggede en fotograf hus i 1863, og frem til 1898 var der i bygningen skomager, maler, snedker og butik. I 1898 blev der købmændsforretning. Lige syd for lå byens ældste købmændshandel. En stor grund hørte til købmændshandlen, og der var vej til stranden. I byen var der i 1924 seks købmænd, og mejeriet blev det, der overlevede længst på Mors!

Karbys bebyggelsesmønster med bebyggelsen samlet tæt langs den gennemgående vej understreger byens funktion som lokalt handelscenter. Mange tidligere forretninger og virksomheder er ombyggede, men se for eksempel syd for kirken. Her ligger et hus, hvor facaden fortæller, at der engang har været to butikker.

1. Karby Kirke, bygget i 1100-tallet, fremstår næsten i korsform. Kirken er stor og markerer sig i byens bebyggelse.

Karby på Generalstabens kort 1882.

2. Her er nogle af beviserne på, at Karby havde et rigt forretningsliv.

3. Karby ligger på kanten af bakken ud mod det flade kystlandskab.

Karby 1:10.000.

■ Værdifuld bebyggelsesflade 1. ■ Værdifuld bebyggelsesflade 2.

VÆRDIFULDE KULTURMILJØER – DET BEBYGGEDE LAND

Ljørslev

Tema: Tro og skik
Tid: Ca. 1845-i dag

Fire bygninger i Ljørslev fastholder sporene af tidligere tiders tro og skik. Kirken er det mest markante vartegn, men også det tidligere missionshus, det tidligere forsamlingshus, præstegården samt det tidligere afholdshjem er synlige eksempler på, at der her har eksisteret et levende åndsliv.

Ljørslev er domineret af kirken, der troner midt i byen på en høj bakke. Kirken er romansk. Den har hørt under herregården Højris. I lange perioder stod Indre Mission stærkt i sognet. Præstegården fungerer ikke længere som præstegård, men bygningen, og dermed også konfirmandstuen, er bevaret. Præstegårdens landbrug drives stadig.

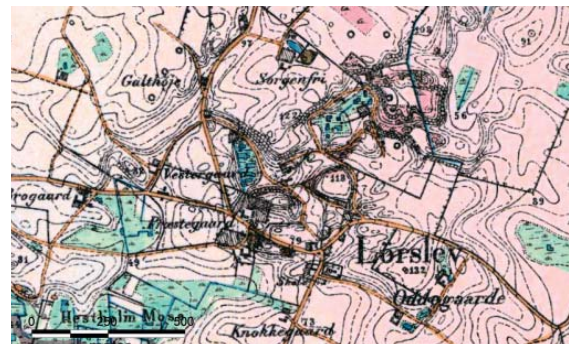
Det tidligere forsamlingshus ligger syd for kirken ved vejen fra Ørding. Her var der rum for foredrag og foreninger, som også Ljørslev havde mange af.

Ved svinget i østenden af byen, på vej mod Højris,

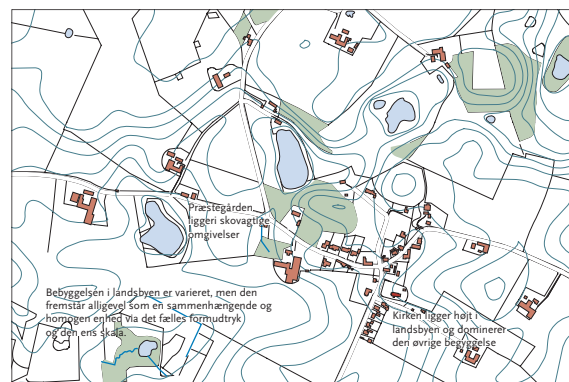
ligger det nu nedlagte missionshus, opført i 1907. Det var tidligere et rødstenshus, men nu er det pudset og malet gult med hvide, optrukne gesimsbånd. I dag er missionshuset fritidshus.

I det snoede vejkrøds ligger det tidligere afholdshjem "Stjernen". Huset er bygget af kampesten med fuger, som er trukket op med hvid maling. Stjernen over døren er afholdsbevægelsens mærke. Afholdsbevægelsen var stærk omkring 1900.

Landskabet er præget af de mange bakker og slugter, hvor der især omkring Ljørslev er en del moselavnninger. Det er sporene efter de såkaldte "dødishuller". Ljørslev ligger lavt i terrænet, og bebyggelsen i landsbyen underordner sig som helhed det slyngede vej-system. Fortætningen er størst syd og nord for kirken. Mod vest tynder bebyggelsen ud i en mere åben struktur. Bebyggelsen består som helhed af mindre længehuse med sadeltag. Der er en vis ensartethed i bebyggelsen på grund af ens form og skala. Et bemærkelsesværdigt træk ved landsbyen er de mange, tætte trægrupper – især i byens vestlige side.

Ljørslev på Generalstabens kort 1882.

Bevaringsværdige strukturer, Ljørslev.

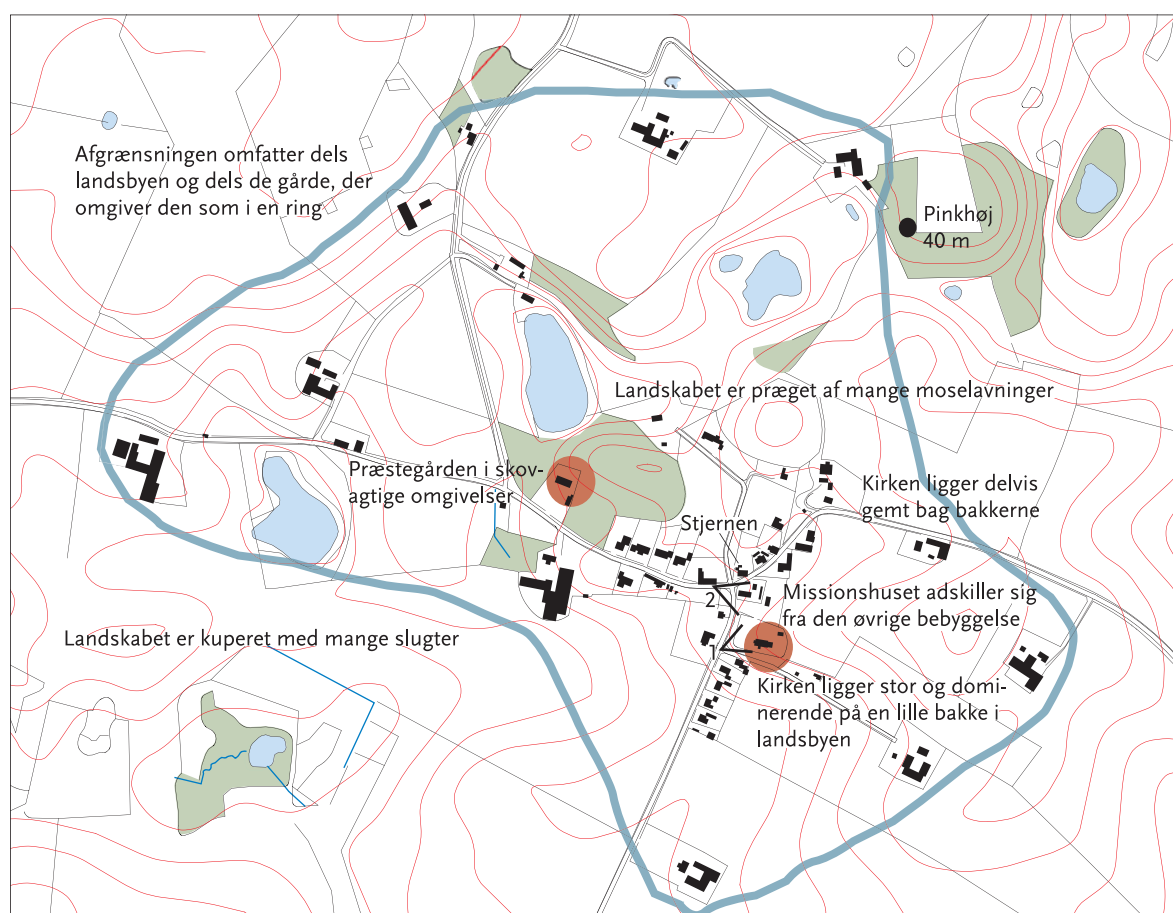
Snittet understreger, at Ljørslev ligger lavt i landskabet.

1. På grund af den høje placering dominerer kirken Ljørslevs bebyggelse.

2. Missionshuset markerer sig stadig i byen, men nu er det blevet omdannet til sommerhus.

Kulturmiljø Ljørslev 1:10.000.

VÆRDIFULDE KULTURMILJØER – DET BEBYGGEDE LAND

Ørodde

Tema: Rekreation/fritid
Tid: Ca. 1845-i dag

Ørodde er Nykøbings fælled, et rekreativt og grønt område. Desuden finder man her den industri, som har gjort egnen landskendt – Limfjords-Østerskompagniet.

Det grønne område ved Ørodde udspringer af Nykøbing Plantage, som blev plantet i 1818. I 1852 dannedes Forskønnelsesforeningen, og med den blev der for alvor sat fart i plantningen. Byens borgere bidrog med penge og arbejdskraft – ikke mindst gartner Lassen, som overlod det våde område for enden af Østergade til anlægget. Her blev der gravet kanaler og øer, og der blev opstillet broer og lysthuse. “Brillerne” var også et fugtigt område, der blev omdannet til anlæg omkring 1890.

Skovområdet blev udvidet i flere omgange, og der blev anlagt veje, stier og promenader. Tæt ved stadion ligger Birkelunden, der var samlingsplads for folkelige møder. På hjørnet af Soelbergvej og Østre Allé, hvor der i dag ligger en lille boldbane, blev der lavet skøjtebane om vinteren. Efter besættelsen blev engene fra Østergade og sydpå opfyldt, og i 1951

blev den nordligste ende taget i brug til boldbaner og dyrskueplads. Her holder Nykøbing Cricket Club til, og Nykøbing Tennisklub ligger her også. Nykøbing Roklub var her frem til 1964, så overtog Østerskompagniet klubhuset. I stedet byggede rokлубben nyt klubhus ved Østerstrand. I nærheden ligger vandrerhjemmet. Østerstrand på oddens østside udgør byens badestrand.

Yderst på odden ligger der virksomheder knyttet til skaldyrsindustrien. Her findes stadig Østerskompagniets første bygning fra 1910. Dele af de gamle produktionsanlæg anses for at være bevaringsværdige. Hvor Skaldyrscenteret ligger i dag, lå Søren Larsens Skibsværft. Her er hovedparten af Limfjordens motorfærger bygget, men der er også bygget fiskekuttere og fragtskibe.

Østergade og Strandvejen danner overgangen mellem byen og odden. I Østergade er det tydeligt, hvordan bebyggelsen skifter karakter fra det tætte og bymæssige til den åbne villabebyggelse. Den tidligere bolig for gartneren, det gule hus i Østergade, fortæller om den oprindelige bebyggelse. Langs Strandvejen ligger en del større villaer, men her boede også en del af fjordens og havnens folk.

Ørodde på Generalstabens kort 1882.

1. Det smukke, gamle hus var forhus til det gartneri, som lå her.

Kulturmiljø Ørodde 1:10.000.

Østergade og havnen set fra gadenes første villa, nu børnehaven, 1892. På højre side af gaden ses det ældste Nykøbing Sygehus, i forgrunden Lassens gartneri, hvor der nu er villaer og huse. Træskuret med bro neden for gartneriet er Nykøbing Roklubs første bådhus.

2. Det langstrakte parkbånd ved Ørodde begynder forbinder området med Nykøbings bymidte.

3. Dele af Limfjords-Østerskompagniets fabriksanlæg er tidstypisk for 1950'erne.

VÆRDIFULDE KULTURMILJØER – DET BEBYGGEDE LAND

Fuglekvarteret

Tema: Købstad
Tid: Ca. 1845-i dag

Fuglekvarteret på Generalstabens kort 1882.

1. I Fuglekvarteret ser man forskellige idealer om boligformer. Her er det Drosselvejs rækkehuse.

Fuglekvarteret er i sin helhed et eksempel på 1960'ernes byplanlægning og arkitektur. Spændvidden i bebyggelsen, fra almene etageblokke, over lave rækkehuse til fritliggende enfamiliehuse, giver et godt indtryk af tidstypiske boligidealer.

De første planer om at bygge i området blev præsenteret af Nykøbing Andelsboligforening i 1946. Byggeriet skulle finde sted på en del af de arealer, som tidligere havde været anvendt af Oscar Bangs planteskole. Først i 1957 blev planerne omsat i byggeri, men så gik det også stærkt. Husene blev hurtigt solgt. Op gennem 1960'erne blev der bygget flittigt. Allerede i september 1962 blev der holdt rejsegilde på hus nr. 100.

Socialfilantropisk Byggeselskab byggede en del rækkehuse i området. Servitutter med bestemmelser for hustype, materialer, farvevalg og den disciplinerede placering på en linie langs vejene har givet en fin helhed. Denne kvalitet er under pres af tilbygninger i form af havestuer og carporte. Værd at fremhæve er Solsortevejs små, røde, murede huse, hvis rytme understøttes af det stigende terræn mod vest. Ternevej og Svalevej med smukke, kurvede forløb er eksemplariske ved den helhed, der dannes af det homogene materialevalg og anvendelsen af den samme hustype. Den er kendetegnet af eternittage med 30 graders hældning og en muret, forsat bygningskrop, der sammen med velholdte forhaver giver indgangspartiet en menneskelig skala.

2. Svalevejs kurvede forløb fremhæver bakkeformationens bløde form. Bemærk det ensartede materialevalg i parcelhusene.

Bebyggede strukturer i Fuglekvarteret.

Kulturmiljø Fuglekvarteret 1:6.000. Værdifuld bebyggelsesflade.

VÆRDIFULDE KULTURMILJØER – DET BEBYGGEDE LAND

Dueholm Kloster

Tema: Tro og skik
Tid: Middelalder samt perioden 1500-1750

I området omkring Dueholm Kloster er der mulighed for at følge bygningshistorien gennem 600 år. Kernen i den fortælling udgøres af klostrets bygninger. Hele den vestre halvdel af det, der nu er museumsbygningen, stammer fra middelalderen, og er – bortset fra kirkerne – øens eneste bygning fra denne periode.

Boligkvarterer omkring klostret stammer fra 1890-1910. I de år blev store dele af de gamle klosterbygninger nedrevet, og i samme takt opbyggedes boligkvarterer på den tidligere klosterjord. En del af materialerne fra nedbrydningen af klostrets ladegård blev genbrugt i de nye huse.

Dueholm Klosters historie begyndte omkring 1369, da Johannitter-ordenen fik overdraget området lige uden for Nykøbings bygrænse. Bygrænsen gik fra middelalderen og til 1902 omtrent, hvor Aagade løber i dag. Den krydsede Vestergade og gik herfra ud til fjorden – i Klosterhavn. Indtil 1965 var dele af bygrænsen stadig synlig i form af åløbet, Klosterå eller Vesterå, der da blev rørlagt. Området uden for bygrænsen var lavt. Det får man stadig et indtryk af, når man går – ned ad bakke – fra Lilletorv mod Klostertorv.

Johannitterne opbyggede et klosterkompleks, som spillede en stor rolle i landsdelen. Kirken var for eksempel på størrelse med Århus Domkirke. Ved Reformationen i 1536 fik ordenen tilladelse til at fortsætte sin virksomhed på Dueholm, blot måtte der ikke optages nye brødre. Der var munke på Dueholm indtil 1550'erne. Det er en medvirkende årsag til, at møllebygningen blev til hovedbygning. Her rykkede kongens lensmand ind. I det følgende århundrede blev efterhånden nedbrudt en del bygninger, bl.a. til brug for Nykøbing-borgerne, når der skulle skaffes materiale til genrejsning af byen efter bybrandene. Klosterkirkens klokker blev taget ned. Den største blev 1573 skænket til sognekirken St. Clemens i Nykøbing, hvor den gik til ved en stor bybrand i 1715. Malmen blev genbrugt i en ny, 0 støbt 1722. Også korstolene (munkestole) i Nykøbing Kirke fra år 1500 menes at være fra Dueholm.

I 1664 overgik Dueholm til privat eje, og den blev ombygget til herregård. Hovedbygningen skulle have været nedrevet omkring 1901, men blev købt af det nyoprettede museum i 1908. Siden er flere bygninger købt til, så museets område i dag omfatter hovedparten af det areal, kloster- og herregårdsbygningerne lå på. Markjorderne havde en langt større udstrækning, de strakte sig ned mod Sallingsund.

Boligkvarteret omkring Dueholm har mange arkitektoniske kvaliteter. De fleste huse er i en og halvanden etage, de er sammenbyggede. Der er desuden mange små passager mellem husene. Det giver oplevelser ved kig til baghaverne. Områdets huse er præget af et homogent materialevalg og godt håndværk.

Dueholm Kloster på Generalstabens kort 1882.

2. Klosterbygningen dominerer Dueholmgade.

Kulturmiljø Dueholm Kloster 1:6.000.

- Værdifulde bebyggelsesflader.
- Bærende bevaringsværdi.

1. Mamrelunds huse (her set fra Filtenborggade) var oprindelig for småkårsfolk.

VÆRDIFULDE KULTURMILJØER – DET BEBYGGEDE LAND

Algade

Tema: Købstad

Tid: Ca. 1845-i dag

Algade på Generalstabens kort 1882.

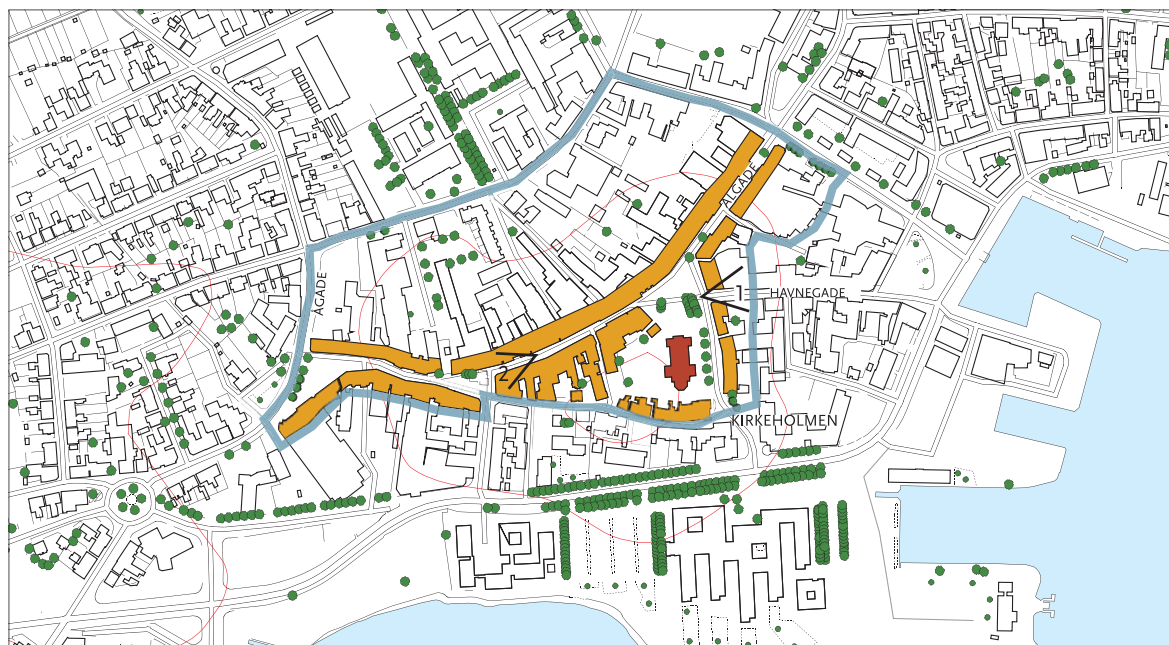
1850'erne var en fremgangstid uden lige for de forretningsdrivende i Nykøbing. I den periode tog husene i Algade den form, som vi ser i dag. Algade, som vi møder den i dag, er bygningsmæssigt præget af perioden 1890-1925, historicismen kalder man den også.

Algade strækker sig fra Rådhusstorvet til Lilletorv og berører omtrent midtvejs Kirketorvet. Lilletorv og Kirketorv er byens ældste torve. Gadens forløb er som i middelalderen, og op gennem tiden blev den byens fineste gade. Her lå de største gårde, og her boede de mest velstående familier. De gode år i 1850'erne afspejles stadig i et vist omfang i gadens bygninger. Eksempler er Algade 1, 10 og 9, og man skal kigge op på facaderne for at finde periodens typiske træk ved byggeriet – stor enkelhed, klare linjer, dannebrogsvinduer, enkle dekorationer, pudsede og kalkede mure. Da disse huse blev bygget, markerede de en stor ændring i Algade, idet alle huse på det tidspunkt var i en etage. De nye toetagers lagde man meget mærke til.

I perioden 1890-1925 blev der bygget i flere etager, også flere end to. Solidt byggeri i røde sten pyntet op med formbrændte sten med ornamenten, murede flader i mønstre, flerfarvede glaserede sten, tårne og spir, balkoner, gitterværk, baldakiner o.s.v. I nederste etage blev isat butiksruder. I baggårdene blev pakhusene opført i røde sten i flere etager, og der blev også plads til håndværkere i baghusene.

Kirkeholmen er det eneste højtliggende område i det gamle Nykøbing. Her lå allerede, før byen blev grundlagt, en kirke fra 1100-tallet. Omkring kirken blev der fortrinsvis bygget huse knyttet til kirken (latinskolen, præstegården, klokkerbolig og hospitalet). I slutningen af 1800-tallet blev der bygget ny kirke, og det er den, som udgør områdets samlende element i dag.

Der blev gjort forsøg med gågade allerede ved byjubelåret i 1949, men der skulle gå mange år, før forsøget blev omsat i praksis. Indtil da var fortovene smalle, og de handlende trak derfor butiksfacaderne ind i bygningernes stueetager. Facaderne blev fyldt med skilte og baldakiner i 1950-1970, så den nederste del af husene ikke længere hang sammen med den øverste. Da gågaden blev anlagt, blev der hængt plasticflag op for at hindre de gående i at kigge på andet end varerne. Den udvikling er vendt i løbet af 1990'erne. Bygningerne kommer langsomt til at hænge sammen igen fra sokkel til tagryg.

Kulturmiljø Algade 1:6.000.

Værdifulde bebyggelsesflader.

Bærende bevaringsværdi.

Algade set mod Kirketorvet, 1906. Det andet hus på højre hånd er "Clemenshus" med det nye fortov udenfor; på venstre side er det andet hus med spir "Petersborg".

1. Udsigt ad Havnegade til havnen.

2. Algades løb mod Vestergade afslører det kurvede forløb og terrenets fald.

VÆRDIFULDE KULTURMILJØER – DET BEBYGGEDE LAND

Morsø Jernstøberi og Nørrebro

Tema: Håndværk, industri
Tid: Ca. 1845-i dag

Nykøbing kunne med fuld ret betegnes som industriby fra 1900 og et godt stykke ind i det nye århundrede. Beviset findes stadig, især i kvarteret omkring Morsø Jernstøberi. De omkringliggende boligkvarterer understreger, at Nykøbing også var blevet en arbejderby, men ikke arbejderby, som man så det så mange andre steder. Her var ingen lejekaserner i flere etager, til gengæld var der mange småhuse med en stump havejord til.

N.A. Christensen var manden bag Morsø Jernstøberi. Han begyndte i 1853 med seks medarbejdere og et værksted på 500 kvadratalen. I 1914 beskæftigede jernstøberen 420 mand, og fabrikken var vokset til 54.000 kvadratalen – og fabrikken voksede stadig. Arealmæssigt nåede den op på godt syv tønder land, midt inde i byen. I 1993 lukkede støberiet, det nuværende Morsø Jernstøberi var flyttet til en bygning på Furvej, og Morsø Kommune købte de gamle fabriksarealer inde i byen.

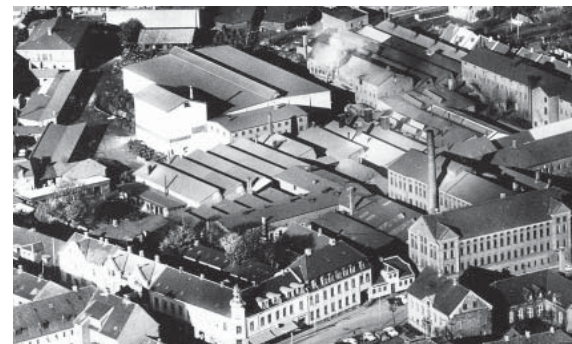
En del af det store fabrikskompleks er bevaret, heriblandt værkstedsbygningen (i dag bibliotek), administrationsbygningen (som i dag benyttes af erhvervsvirksomheder), og så er der indrettet støberimuseum i bygningen langs Asylgade.

Hovedparten af boligbyggeriet langs Nørregade samt i kvartererne ved Asylgade var ganske solidt byggeri. På Nørrebro ligger bl.a. en række ensartede huse, kaldet Smederækken. Udstykket og bygget af en af byens muremestre, og herefter solgt til smede ansat på støberiet. Smedene var de bedst lønnede, og derfor dem der først fik mulighed for at købe hus.

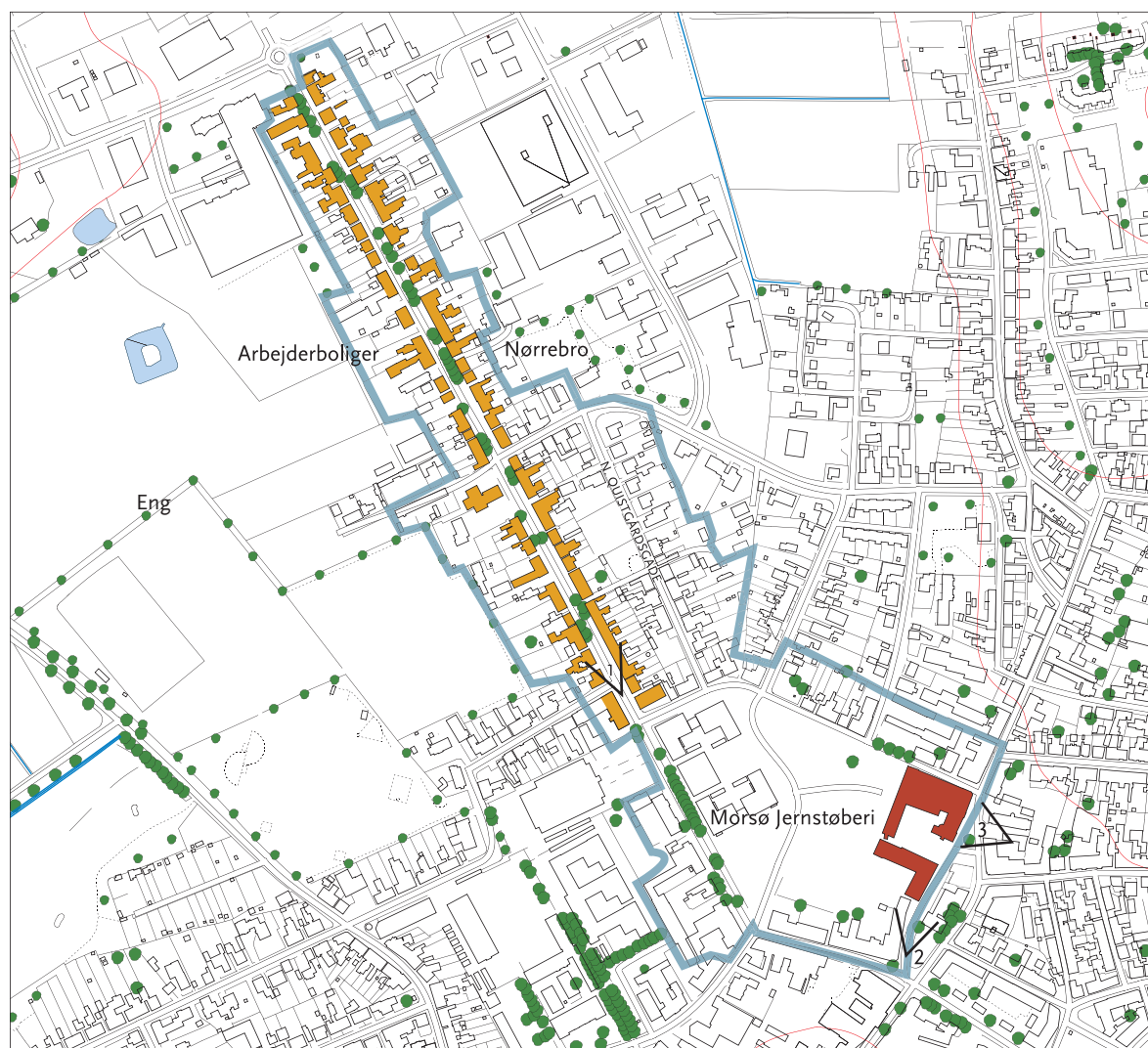
Morsø Jernstøberi er en arkitektonisk perle. Det ses klart ved den dominerende fire etager høje, skarpt skårne værkstedsbygning, med de udsmykkede gavle, den moderne bærende konstruktion og den omhyggelige udførelse. Fælles for det samlede byggeri er velproportionerede bygningskroppe og fine detaljer udført på et højt håndværksmæssigt niveau. Springet fra det fornemme industribyggeri til Nørrebros prunkløse arbejderboliger forekommer umiddelbart stort. Der er dog i det disciplinerede bebyggelsesmønster, med de dybe, smalle baghaver, den taktfaste rytme og husene på en ret linje mod gaden, et tankegods, der går fint i spænd med industriens gentagelse og masseproduktion.

Morsø Jernstøberi og Nørrebro på Generalstabens kort 1882.

Støberi-komplekset set fra luften, omkring 1960. I øverste venstre hjørne den ny støbehal.

Kulturmiljø Morsø Jernstøberi 1:6.000 ■ Værdifulde bebyggelsesflader. ■ Bærende bevaringsværdi.

1. Enkeltvis er Nørrebros små huse ikke noget særligt, men i deres sammenstilling giver de Nørrebro karakter. Vedligeholdet bryder med den oprindelige byggeskik.

2. Gavlen udtrykker de store ambitioner i jernstøberiets bygninger. Det lille gule hus, som i dag huser et arkitektfirma, var oprindeligt skomagerværksted. I en årrække var det kontorbygning for støberiet.

3. N.A. Christensen Co.'s administrationsbygning. Bygningen er opført i 1913 og tegnet af arkitekt Chr. Frøhstuck Nielsen i historicistisk stil.

VÆRDIFULDE KULTURMILJØER – DET BEBYGGEDE LAND

Nørregade

Tema: Handel/købstad
Tid: Ca. 1750-1845

Nørregade løber ud til Nykøbings gamle grænse mod nord. Gaden var ind- og udfaldsvej til Nørreherred og en del af byens hovedstrøg. Bomhuset, det lille hus i Nørregade 24, dokumenterer gadens historie. Huset blev brugt af konsumtionsbetjenten. Han opkrævede en afgift på alle de varer, bønderne førte til byen fra 1671 til 1851.

I Nørregade lå en række større købmandsgårde og værksteder, og en del af dem findes stadig: Den tidligere købmandsgård på hjørnet af Østergade og Nørregade, farvergården på hjørnet af Ringsgade og Nørregade, vognmand Thomsens hus Nørregade 21, den tidligere købmandsgård på hjørnet af Nørregade og Asylgade samt Dampbrænderiet i Nørregade 14. Her blev der senere forsamlingsbygning for arbejderne.

Det gamle rådhus er bygget på tomterne af de småhuse, der tidligere lå langs Nørregade og gav gadens bebyggelse et sammenhængende forløb. Da rådhuset blev bygget i 1846, anlagde man samtidig torvet.

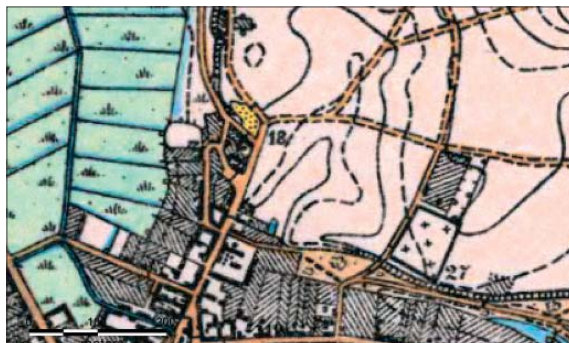
I Nørregade og de tilstødende gader er der flere eksempler på arkitektonisk interessante bygninger. I gaden er der spændende kig mellem forhusene til gård- og havearealer.

3. Den flade del af Nørregade. Her er kirken fixpunkt, og tilknytningen til bycentret tydelig.

2. Det tidligere bomhus, Nørregade 24. Huset har ikke længere meget tilfælles med det oprindelige. Det, vi ser i dag, er kun halvdelen af det oprindelige.

Nørregade på Generalstabens kort 1882.

Møllevænget

Tema: Købstad
Tid: Ca. 1845-i dag

De almennyttige boliger i Møllevænget i Nykøbing skal ses som et håndgribeligt bevis på, at man i Danmark i 1950'erne besluttede at afskaffe bolignøden. Indsatsen lykkedes, også i Nykøbing. I 1962, 20 år efter at Nykøbing Andelsboligforening var stiftet, husede andelsboligforeningen 10 procent af byens befolkning. Og det var vel at mærke i moderne boliger med mange bekvemmeligheder: centralvarme, altaner, badeværelser, nedstyrtningskakke, parkeringspladser og garager.

Er Møllevænget således et tidsbillede fra 1960'erne, så er det også blevet en slags tidsbillede for nutiden. Det er nemlig ikke længere de børnerige familier, der præger bebyggelsen.

Møllevængets solorienterede blokke med karnapper, fremskudte indgangspartier, det røde murværk og de hvide vinduer er en bebyggelse med mange arkitektoniske værdier. Blokkene er opført i etaper. Det ses ved vinduerne, hvor de ældste blokke har murede stik samt ved trapperne, hvor de ældste blokke har hovedtrapper af træ. I forbindelse med renovering af boligblokkene er der etableret nye karnapper, vinduerne er skiftet ud, og nogle af gavlene er efterisolerede.

1. Møllevængets solorienterede blokke fortæller om en ambition om at skabe boliger med lys og luft.

Værdifulde bebyggelsesflader.

Kulturmiljøerne Nørregade og Møllevænget 1:6.000.

DEN LOKALE BYGGESKIK

Mors – teglstensarkitekturens ø

Mangel på træ betød, at bygningerne på Mors blev opført med sparsom anvendelse af træ og med spinkelt tømmer. Bindingsværksbygningen er derfor kun bevaret i begrænset omfang, og fordi man, så snart det var muligt, begyndte at bygge i tegl. Byggeskikken er som følge deraf i det væsentligste præget af murerhåndværket.

Teglstenstyper

Munkesten er en middelalderlig murstenstype af tegl, ca. 30 x 14 x 9 cm, og vejer godt det dobbelte af en nutidig mursten. Munkestenen blev anvendt til bygningens ydervæg og opbygget som en kassemur bestående af en udvendig og en indvendig mur med en muret kerne imellem. Murene blev muret i munkestensforbandt, to løbere og en kop.

Senere havde produktion af teglsten nået et niveau, hvor man kunne fremstille et så stort antal, at man begyndte at bygge ydervægge i fuld mur, altså uden kerne. Stenene var stadig i munkestensstørrelse, men forbandtet ændredes til et forbandt, der skulle forbinde de enkelte skifter (lag). Her opstod krydsforbandtet, som også anvendes i dag, bestående af et kopskifte og et løberskifte.

I barokken stillede arkitektens udformning større krav til facadens detaljering, og der blev da anvendt teglsten i et mindre format, der kan sammenlignes med det, der anvendes i dag, ca. 24 x 12 x 6 cm. Teglstensenes kvalitet spændte vidt, lige fra den ubrændte til den delvis brændte, fuldblændte og klinkebrændte. Kvaliteten blev bestemmende for, hvordan og hvor stenene blev anvendt.

Ydervæggene stillede på grund af de klimatiske forhold de største krav. Nederst oven på syltstenene eller på fundamentet, hvis et sådan fandtes, blev de fuldblændte teglsten anvendt. Over brystningshøjden mellem vinduerne kunne anvendes en kun delvis brændt sten, og over vinduernes bærende stik kunne ubrændte sten anvendes. Også til bygningens skille- rum blev der anvendt ubrændte sten.

Eksempler på teglstensbyggeri

Dueholm Kloster, Nykøbing. Denne prægtige bygning repræsenterer det smukkeste af middelalderlig teglstensarkitektur. Bygningen, den vestligste del, er opført i 1400-tallet af gule munkesten og fremstår med en kalket overflade. Sydfacadens mange teglstensdetaljer vidner om datidens bygningskulturelle formåen. Det middelalderlige kloster fik i 1700-tallet en østforlængelse, og samtidig erstattedes de kamtakkede gavle med en halvvalmskonstruktion.

Lerets sammensætning

Teglstensenes farve, den røde og den gule tegl, bestemmes af leret. Mors er et ungt morænelandskab bestående af overvejende lerbund og har derfor ideelle forhold for fremstilling af tegl. Istidsleret er ofte delt i to lag, et øvre bestående af jernholdigt rødler og et nedre bestående af kalkholdigt blåler eller mergeller. Af rødleret brændes røde teglsten og af den kalkholdige brændes gule teglsten.

Brænding af teglsten

På Mors blev brænding af teglsten først sat i egentlig masseproduktion omkring år 1900, indtil da blev brændingerne udført på herregårdene og i forbindelse med de enkelte byggerier på øen. Teglblænding var i en lang periode et bierhverv, frem til masseproduktionen gik i gang.

De ældste ovne – milerne – blev bygget på åben mark af de tørrede lersten, der skulle brændes.

Stenene blev stablet med kvadratisk grundplan i 3-4 meters højde. Når milen var stablet færdig, tættedes fugerne foroven og i siderne med vådt ler. Ved jorden blev der udsparet vandrette fyrekanaler til brændsel. De sten, der var tættest på ilden, blev brændt hårdest, og de, der var i milens yderste dele, blev kun delvis brændt.

Milerne blev efterfulgt af den periodiske ovntype. En muret ovn, hvor stenene indsattes til brænding, og hvor ovnen efter brænding måtte stå til afkøling, inden den kunne tømmes og gøres klar til næste brænding. På det træfattige Mors fyrede man med tørv, der blev gravet i de rige mosearealer. Hvert sogn havde sin tørvemose.

Industrialismens fabrikation skete i ringovne. En ovntype, hvor ilden kunne vandre rundt, og stenene blev sat ind i kamre. Derved kunne kamrene tømmes og fyldes, uden at ilden skulle slukkes. Det var en meget mere brændselsøkonomisk metode, som samtidig var produktiv. Derved kunne man opfylde teglstensbehovet til de omfattende byggerier omkring år 1900.

Strandgade 61, Skarum. Den meget velbevarede bygning er opført i 1777. Den repræsenterer, fordi ydervæggene er opført i tegl, det sidste trin i en bygningskulturel udvikling. Bygningen har en højremskonstruktion, det vil sige en bærende trækonstruktion, som står beskyttet inde i bygningen og friholder ydervæggene for den bærende funktion. Det gav mulighed for, at bygningen i facaden kunne udvides ved et udskud. Derfra betegnelsen et udskudshus. Udskudshusenes ydervægge var tidligere bygget af tørv. Stråtaget gik næsten ned til jorden for derved at beskytte tørvne.

Mørtel

Bindemidlet i teglstensbyggeri kan for eksempel være kalkmørtel eller blot lermørtel. Kalken til kalkmørtlen består af glødet kalksten, der efterfølgende tilsættes vand og læses til kalkhydrat. Læskningen kunne foregå i en kalkkule – et gravet hul i jorden. Når den læskede kalk blandes med sand, får man en kalkmørtel. Kalken til kalkmørtel blev brændt i teglovnene. Lermørtel er en mager ler oprørt i vand til en lervælling.

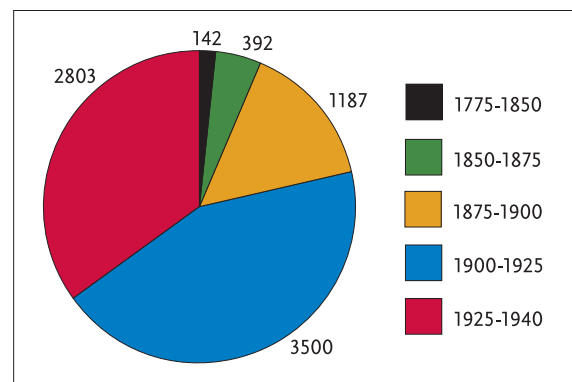
Facadens overflade

Overfladebehandling af facaden er påkrævet, der hvor ikke fuldblændte sten er anvendt eller der, hvor murværket er muret i ler. Kalkning (med oprørt læsket kalk) var fra middelalderen og helt frem til efter 2. verdenskrig en meget almindelig måde at beskytte et murværk på.

I 1700-årene begyndte man at pudse facaderne. Det var primært en æstetisk løsning, men også en måde at beskytte murværket på. Også ved denne løsning blev facaden kalket.

Stil og byggeskik fra 1400-årene til 1930'erne

Det var i facadens konstruktive elementer, den arkitektoniske stil og den egnskarakteristiske byggeskik kom til udtryk. For eksempel ved udformning af gesimsen, murede stik over åbninger, soklen, bygningens hjørner, markering af hovedindgang, markering af symmetriakse samt midterakse.

Bevarede teglstenbygninger på Mors fra 1775-1940.

Glomstrupvej 38, Glomstrup. Herregården Glomstrup. Hovedbygningen er opført i 1797 med sten fra egen tegl-ovn. Den enkle længebygning, der er bygget af teglsten, fremstår i dag hvidkalket. Bygningens hovedindgang og facadens midterakse er fremhævet ved en frontispice. Gesimsen er aftrappet, og vinduesåbningerne har fladbuede afslutninger. Ca. 50 år efter opførelsen blev bygningen forsynet med kamtakkede gavle og hjørnepilastre.

DEN LOKALE BYGGESKIK

Lødderupvang 8, Lødderup. Stuehus opført i 1827. Bygningen er bygget af røde teglsten. Facaderne er præget af tidstypisk byggeskik som bl.a. halvstens fladbuet stik over dør- og vinduesåbninger, murværk muret i krydsforbandt og facaden, der øverst er afsluttet med et kopskifte før den hvidkalkede tandsnitsgesims. Skorstenene er muret med sokkel, pibe og gesims.

Rådhusstorvet, Nykøbing. Rådhuset er opført 1846. Bygningen er tegnet af arkitekt J.P. Jacobsen og restaureret af kgl. bygningsinspektør E. Packness i 1934. Den smukke bygning er muret i krydsforbandt og har en sandstensbeklædt sokkel. De murede stik over vinduerne er enstens stik. En trekantfronton med ur markerer bygningens midterakse samt tillige hovedadgangen og balkonen. Gesimsen er meget karakteristisk og udført med elementer inspireret fra draperier.

Rådhusstorvet 2, Nykøbing. Bygningen var tidligere kontorbygning for Morsø Jernstøberi og er opført omkring 1847. Den pudsede og kalkede bygning har flere tidstypiske detaljer, som for eksempel den murede kvist, der markerer indgangspartiet, de kannelerede pilastre på begge sider af indgangspartiet og på kvisten. Båndet under vinduerne og den trukne gesims giver facaden vandrette linjer. Taget på bygning og kvist har halvvalm. Facadens gule grundfarve og detaljernes hvide farve er tidstypisk.

Toldbodgade 12, Nykøbing. Pakhuset har tilhørt flere af byens købmænd. Det er opført 1850. Den meget markante teglstensbygning er i dag hvidkalket. Facadernes åbninger er alle afsluttet med et fladbuet stik. Facaden mod havnen havde oprindeligt to rækker hejseluger med lemme.

Østergade 36, Nykøbing. Det meget enkle og velbevarede længehus er opført i 1854. Den murede bygning fremstår mod Østergade gulkalket og med hvidkalkede detaljer og grå sokkel. Bygningen har port. Åbningerne i murværket er øverst afsluttet med et lige stik. Sålbenkene er murede. Den hvidkalkede gesims er en tandsnitsgesims med trappefremspring. Bygningens fire skorstene har sokkel, pibe og gesims. Bygningens bagside står i blank mur i gule teglsten, som er produceret på Resengaard Teglværk.

Ullerupmark 21, Ullerup. Herregården Ullerup. Hovedbygningen består af tre fløje, er opført i 1863 i gule teglsten i krydsforbandt, soklen er hvid. Hovedfløjen har en frontispice, der markerer hovedindgangen og anlæggets symmetriakse. Frontispicen har murede pilastre med kapitæl, der ubrudt spænder fra sokkel til gesimshøjde. Øverst er et felt med løgkuppelmotiv. Afslutningen er inspireret af renæssancens formsprog og er et udtryk for den frie historicisme, der afløste senklassicismen. Over døren er muret et felt til initialer og årstal.

Blidstrupmark 23, Blistrup. Herregården Blistrup. Hovedbygningen består af et trefløjet anlæg opført i 1875. Med dette bygningsanlæg holdt historicismen sit indtog på Mors. Det stillemæssige udgangspunkt er renæssancen, bl.a. karakteriseret ved det ottekantede trappetårn med gesimsbånd og gesims med buefrise. Kuplen med spir repræsenterer samme stilperiode, hvorimod trappegavlne refererer til tidligere perioder. Det nyere skifertag har afløst et tegltag. Vinduerne i gavlens stueetage har renæssancens stik udført med segmentbue. Vinduerne på første sal er et dobbeltvindue inspireret af den senromanske periode. Gesimsen er en savsnitsgesims med trappe.

Jernbanegade 5, Nykøbing. Bygningen er opført i 1899. Industrialismen medførte indvandring fra land til by. Staten påbegyndte jernbanen på Mors, og der kom statsbanefærgen til Glyngøre. En ny bygningstype opstod med udlejningslejligheder. Det er muredetaljernes rigdom, der præger den historicistiske facade. En naturstensefterligning i stueetagen ved refangfugning. Førstesalen har efterligning af natursten i kvaderstenslisenerne. Under vinduerne er et fornemt mønstermurværk. På den gennemgående sålbænk er anbragt to kannelerede lisener med kapitæl og base, som bærer en markant tandsnitsgesims.

Lærkevej 1, Nykøbing. Bygningen, der er opført i 1934, er et særdeles beskrivende eksempel på den nationale funktionalisme: bungalowtypen – et beboelseshus i én etage med lavt eller fladt tag. Bygningen er bygget af gule teglsten. De dekorative detaljer er stillemæssigt minimeret til enkle gesimsbånd. Der er ikke længere et muret stik over vinduerne, murværket bæres nu af en jernbjælke. Hjørnevinduer skaber et dramatisk lysindtag. Centralvarmesystemet giver sammen med den "høje kælder" mulighed for at indrette kælderen til beboelse. Tagpaptagets store udhæng skjuler "taget" og giver indtryk af det ideelle – et fladt tag. Skorstenen er nu enkel i form, den har ikke længere de klassiske detaljer.